

Izvori in vloga stereotipov in predsodkov

✍ Metka Mencin Čeplak

Stereotipi in predsodki so sodbe, ki jih ustvarjamo o posameznicah in posameznikih na osnovi njihove skupinske 'pripadnosti', na osnovi predpostavke o tem, v katero skupino/kategorijo sodijo (prim. Ule, 2005). So torej vnaprejšnje sodbe, 'performativi' – o ljudeh 'vemo' veliko in še več, preden sploh stopimo v neposreden stik z njimi. Ljudi pogosto sodimo zgolj na osnovi njihovega spola, etnične pripadnosti, religije, spolne usmerjenosti, razreda, sloja: po načelu 'vsi so enaki'.

Številni avtorji poudarjajo razlike med stereotipi in predsodki, drugi izpostavljajo zvezo med tema dvema pojmomoma in stereotipe obravnavajo kot nekakšno kognitivno osnovo za predsodke, predsodke pa kot občutja do skupin, ki so objekt stereotipizacije. Lahko bi rekli, da predsodki temeljijo na stereotipizaciji, da pa so v primerjavi s stereotipi bistveno bolj čustveno in vrednostno obeleženi.

Prav to, da so stereotipi (še izrazi-teje pa predsodki) vrednostne sodbe, je razlog, da o njih toliko razpravljamo. Samo razvrščanje, četudi 'objektivno' neustrezno (ko recimo nekoga uvrstimo v nacionalno, starostno, ideološko ... kategorijo, v katero sicer ne sodi), namreč ne bi bilo problematično, če ne bi bilo povezano z vrednostnimi sodbami o kategorijah in ljudeh, ki v neko kategorijo (domnevno) sodijo. Z vrednostnimi sodbami se stvar hudo zaplete, predvsem če so sodbe negativne in kolikor bolj nega-

tivne so. Z vrednostnimi sodbami namreč opravičujemo razmerja politične in družbene neenakosti, diskriminacije, izključevanje, dominancije (prim. Nastran Ule, 1999). Vplivajo na naš odnos z drugimi in do drugih; delujejo kot pričakovanja – zato pri drugih iščemo in vidimo, kar želimo videti, ter ne opazimo tega, kar nasprotuje našim pričakovanjem (Adorno, 1999). Delujejo kot naivne predpostavke o tem, kam kdo zaradi določene značilnosti sodi in kakšen je: ljudem, ki jih uvrščamo v isto kategorijo, pripisujemo vrsto skupnih značilnosti (vedenjske, osebnostne lastnosti, sposobnosti).

Kriterijev, na osnovi katerih se oblikujejo kategorije in na osnovi katerih razvrščamo, uvrščamo in presojava drug drugega, ter vrednosti, ki jih pripisujemo ljudem na osnovi njihovih skupinskih pripadnosti, praviloma ne določamo sami. Te kategorije so na nek način 'že vselej tu': oblikujejo in prenašajo se kot del kulture, jezika, ideologije in vednosti (prim. Bhabha, 1997; Moscovici, 2001; Oakes, Haslam in Turner, 1994; Ule Nastran, 1999). Kategorije in z njimi povezane sodbe prevzemamo, ne da bi dobro vedeli, kdaj in kako; sodijo k načinu razumevanja sveta, družbenih odnosov, odnosov med ljudmi. Njihova samoumevnost se izraža v razširjenih metaforah, ki izražajo vrednost skupin: *boječ kot ženska, len kot cigan, natančen kot Nemec, priden kot Slovenec*. Kriterijev, po katerih stereotipiziramo, je toliko, kolikor je razlik, ki se zdijo iz kakršnega koli družbenega in političnega razloga 'smiselne': spolne/seksualne, etnične, verske, razredne, statusne. (Domnevne) razlike med kategorijami poudarjamo takrat, ko se zdi, da obstaja nek dober razlog za razlikovanje; ta domnevni razlog nas motivira, da iščemo in vidimo razlike –

podobno kot naše zaznavanje in sodbe vodi predpostavka, da imajo ljudje, ki jih uvrščamo v isto kategorijo, skupne ključne značilnosti.

Stereotipi in predsodki so tako razširjeni, tako vsakdanji, tako samoumevni, da se o celi vrsti takih sodb v vsakdanjem življenju le redko sprašujemo. S to razširjenostjo in samoumevnostjo je povezana tudi razširjenost prepričanja, da so predsodki in stereotipi rezultat izkušenj. Po tem prepričanju naj bi bili negativni predsodki (na tem mestu teče beseda predvsem o teh) posledica negativnih izkušenj s posameznicami in posamezniki iz določenih družbenih skupin, zaradi česar naj bi se jih vnaprej bali; s stereotipi pa naj bi poenostavljeno posploševali njihove dejanske lastnosti, navade,

“ Zato ni čudno, da do izbruhov sovražnosti širokih razsežnosti, ki jih praviloma spodbujajo nosilci politične oblasti ali tisti, ki se zanjo potegujejo, pogosto prihaja takrat, ko pripadnice in pripadniki marginaliziranih in diskriminiranih družbenih skupin zahtevajo zase enake pravice in možnosti, kot jih imajo pripadnice in pripadniki dominantnih skupin. S tem namreč ogrožajo ureditev, ki temelji na neenakosti. ”

vedenje. Sliši se enostavno, razumljivo in racionalno. Pa vendar bi že to prepričanje lahko označili kot posledico predsodka – že s pomočjo preprostega empiričnega dejstva ga lahko ovržemo: predsodke do posameznic in posameznikov iz določenih družbenih skupin imamo namreč tudi, če z njimi nikdar nismo imeli prav nobenih izkušenj in stereotipiziramo, ne da bi imeli priložnost opazovati njihove lastnosti,

vedenje, navade. Kot rečeno, smo se teh sodb naučili, ne da bi vedeli, da se jih učimo. Slišimo jih, ne da bi jih poslušali, opazimo jih, ne da bi jih opazovali, pomnimo jih, ne da bi si prizadevali za to.

Po eni od razlag, ki izhaja iz predpostavke o družbenem izvoru predsodkov, so predsodki element mikroideologij vsakdanjega sveta (prim. Bhabha, 1997; Haslam, 2009; Moscovici, 2001; Ule Nastran, 1999): so posledica družbenih in političnih neenakosti, dominacije in podrejanja, vendar pa vzroke in posledice sprevračajo tako, da izgleda, kot da so si ljudje oz. skupine, ki so objekt predsodkov, s svojim vedenjem in s svojimi lastnostmi zaslužili položaj, kakršnega imajo v neki družbi. Predsodki so torej del interpretacije sveta, ki je z njihovo pomočjo videti pravično urejen – 'razlagajo', da je vsak na mestu, ki si ga zasluži. Vendar globalna analiza kaže, da predsodki služijo predvsem temu, da se ohranjajo določena razmerja dominacije in podrejanja: da se podrejenim onemogoča ali vsaj ovira dostop do pravic in dobrin, ki so omejene in nepravilno razporejene, in da se opravičuje privilegije dominantnih skupin. Zato ni čudno, da do izbruhov sovražnosti širokih razsežnosti, ki jih praviloma spodbujajo nosilci politične oblasti ali tisti, ki se zanjo potegujejo, pogosto prihaja

takrat, ko pripadnice in pripadniki marginaliziranih in diskriminiranih družbenih skupin zahtevajo zase enake pravice in možnosti, kot jih imajo pripadnice in pripadniki dominantnih skupin. S tem namreč ogrožajo ureditev, ki temelji na neenakosti.

Nikakor ne gre spremljati psihološke ravni in vloge predsodkov. Kot opozarja Mitscherlich (1999), je na žrtvah negativnih predsodkov dovoljeno sproščati nakopičene napetosti. Te napetosti so toliko močnejše, kolikor bolj represivna je družba, kolikor več zahteva od posameznic in posameznikov, kolikor bolj individualizira odgovornost, čim hujši so negotovost in občutki nemoči (gl. tudi Adorno, 1999). S tistimi, s katerimi delimo iste predsodke, se povezuje-

mo v mrežo somišljenikov, kar nudi (iluzorno) varnost in občutek večje pomembnosti in moči; v primerjavi z žrtvami negativnih predsodkov se sami počutimo več vredni; žrtve negativnih predsodkov so dežurni krivec za vse, kar nam gre narobe. Po drugi strani pa pogosto usodno vplivajo na žrtve – na njihov dostop do materialnih in simbolnih 'dobrin', omejujejo njihove pravice in možnosti, vplivajo na njihovo samopodobo, kar se lahko izteče v t. i. samoizpolnjujočo se napoved, ko se žrtev predsodka začne vesti v skladu s predsodki, s čimer se ustvarja in vzdržuje začaran krog diskriminacije in marginalizacije (prim. Goffman, 2008). Predsodki so kot nekakšen ventil v loncu na pritisk – vendar za pritisk niso niti krivi niti odgovorni tisti, zoper katere se potlačena energija sprošča. Še posebej v kriznih razmerah poskušajo oblastniki ali tisti, ki se potegujejo za politično oblast, določiti grešnega kozla, nad katerim je dovoljeno izživljati nakopičene frustracije – praviloma so to skupine, ki so že tako ali tako marginalizirane (prim. Mitscherlich, 1999).

Kaj lahko naredimo? Na makro-ravni se lahko borimo za pravičnost, solidarnost, enakost, za razmere, v katerih se ljudem ne bo treba bati pomanjkanja, 'materialnega' in simbolnega nasilja. Tudi z drobnimi, vsakdanjimi dejanji lahko prispevamo k zmanjšanju škode, ki jo povzročajo predsodki: da svojih frustracij ne usmerjamo v tiste, ki zanje niso krivi; da ne izražamo predsodkov; da jih prepoznavamo in dejavno posežemo v situacije, kjer se izražajo, s čimer izkazujemo spoštovanje do žrtev predsodkov; da podpiramo boje za enakost (prim. Aboud in Levy, 2000; Adorno, 1999; Bhabha, 1997; Mitscherlich, 1999; Fish, 1997). ■

Literatura

- Aboud, Frances E.; Levy, Sheri R. (2000): Interventions to reduce prejudice and discrimination in children and adolescents. V: Oskamp, Stuart (ur.): *Reducing Prejudice and Discrimination*.
- Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, str. 269–293.
- Adorno, Theodor W. (1999): Avtoritarna osebnost. V: Nastran Ule, Mirjana (ur.): *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 126–156.
- Bhabha, Homi (1997): Minority Maneuvers and Unsettled Negotiations (editor's introduction). V: *Critical Inquiry*, 23, št 3, str. 431–459.
- Fish Stanley (1997): Boutique Multiculturalism or, Why Liberals Are Incapable of Thinking about Hate Speech. V: *Critical Inquiry*, 23, št. 2, str. 378–395.
- Goffman, Erving (2008): *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- Haslam, Nick (2009): *Prejudice is not phobia*. *Psychology Today*. Dostopno na: <http://www.psychologytoday.com/blog/human-natures/200903/prejudice-is-not-phobia>
- Mitscherlich, Alexander (1999): K psihologiji predsodkov. V: Nastran Ule, Mirjana (ur.): *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 13–23.
- Moscovici, Serge (2001): *Social Representations: explorations in social psychology*. New York: New York University Press.
- Oakes, Penelope J.; Haslam, Alexander S.; Turner, John C. (1994): *Stereotyping and social reality*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.
- Ule, Mirjana (2005): *Socialna psihologija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule Nastran, Mirjana (1999): Socialna psihologija predsodkov. V: Nastran Ule, Mirjana (ur.): *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 299–342.